

Лимаренко О. А.,
ОНУ ім. І. І. Мечникова, м. Одеса

ЗВ'ЯЗКОВІ ЗАСОБИ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ ЯК ПРЕДИКАТИ ВИЩОГО РІВНЯ АБСТРАКЦІЇ

У статті розглянуто типологічні характеристики контрадикторних релятивів в протиставному паратаксісі та допустовому гіпотаксісі. Виокремлено їхні структурні та семантичні властивості, здійснено лінгвокогнітивне моделювання відображуваних ними пропозиційних відношень. Доведено вирішальну значеннєву функцію релятивів в продукуванні контрадикторного висловлення, що дає підстави розглядати їх як предикати вищого рівня абстракції.

Ключові слова: контрадикторний релятив, протиставний паратаксіс, допустовий гіпотаксіс, предикат-конектор.

В статье рассматриваются типологические характеристики контрадикторных релятивов в противительном паратаксісе и уступительном гипотаксісе. Выявлены их структурные и семантические особенности. Также описаны лингвокогнитивные модели, где релятив, как смысловая вершина межпропозициональных отношений, выступает в качестве предиката высшего уровня абстракции.

Ключевые слова: контрадикторный релятив, противительный паратаксіс, уступительный гипотаксіс, предикат-конектор.

This article deals with typological characteristics of contradictory connectors in adversative parataxis and concessive hypotaxis. Their structural and semantic features are revealed. Linguocognitive models are also described, where the connector, being the notional centre of the contradictory utterance, functions as predicate of the highest level of abstraction.

Key words: contradictory connector, adversative parataxis, concessive hypotaxis, predicate-connector.

Вирішальна роль у продукуванні речень належить синтаксичним зв'язкам. За їхньою допомогою передаються когнітивно типізовані реляції світу, що сприймаються і вербалізуються людиною. Закономірно, що граматична думка наділяє синтаксичний зв'язок статусом структурного центра, вважає його конструктивною вершиною і чи не найголовнішим членом складного речення [20, с. 23]. Л. Теньєр пише: "Синтаксичний зв'язок необхідний для вираження думки. Без нього ми б не могли передати ніякого зв'язного змісту. Саме синтаксичний зв'язок робить речення живим організмом, саме в ньому міститься його життєва сила." [16, с. 23].

У метамові синтаксису номінантами зв'язку є терміни "сполучник", "сполучникове слово", "сполучниковий прислівник", "скрепа", "релятив", "конектор" та ін., які в одних граматиках використовуються синонімічно, а в інших – ні. У межах цієї роботи будемо розрізняти терміни-гіпероніми і терміни-гіпоніми. Гіперонімічним є *релятив*, який поєднує сполучники (конектори) і сполучникові слова (скрепи).

Тож, об'єкт дослідження становлять зв'язкові засоби складного речення в сучасній англійській мові, а саме протиставного паратаксісу та концесивного гіпотаксісу. Обидва типи речень поєднуються за спільністю відображуваного в них відношення протиріччя і складають основний корпус контрадикторних конструкцій. *Предметом* є типологічна характеристика контрадикторних релятивів, що, як структурно-граматичний феномен (морфологія), є класом слів, поєднаних певною значеннєвою спільністю (семантика), функція яких полягає в маркуванні певних відношень між позамовними ситуаціями (синтаксіс). Із цього випливає, що для мети і завдань цієї роботи релевантними видаються три таксономічні чинники – структурно-граматичний, лексико-семантичний і когнітивно-семантичний.

Проблема **структурно-граматичної типології** контрадикторних релятивів все ще не знайшла свого остаточного висвітлення (див. [8, с. 20-27; 21, с. 23-50; 9-10]). У царині протиставного паратаксісу та допустового гіпотаксісу розрізняються прості, складно-похідні та композитні (складені [2, с. 239]) релятиви.

Серед **простих протиставних релятивів** виокремлюються такі, що можуть займати або всі три позиції – ініціальну, медіальну, фінальну – разом (instead), або лише ініціальну (again, but, except, still та ін.). Фіксованість початкового положення останніх пояснюється їхньою полісемічністю, а точніше – набуттям іншого лексичного значення при медіальній і / або фінальній позиціях. Пор. : *She'd rather die than cause a scene* ('надання переваги'); *She's been behaving rather strangely* ('певною мірою'); *We were rather hoping you might do that for us* ('непевність'); *It's not cold. Rather, it's very hot indeed* ('навпаки') [25, с. 1460].

Допустові релятиви простої структури представлені сполучниками as, despite, though, when, while. Загалом для простих допустових релятивів характерна тільки ініціальна позиція (крім as і though), а ось підрядне речення, що ними вводиться, може займати по відношенню до головної частини праве чи ліве положення (albeit, although, though, when, while) або лише ліве (whereas). Для сполучника as типовим є інвертований порядок слів (*Yet, mighty as it was, it didn't seek to conquer* /К. Webb/).

Корпус **складно-похідних релятивів** у сфері контрадикторності складають сполучникові слова actually, anyhow, anyway, however, nevertheless та ін. (для протиставного складносурядного речення – ССР) і сполучники albeit, although, whereas і (w)h-ever (для допустового складнопідрядного речення – СПР). Серед них тільки в ініціальній позиції використовуються actually, albeit, contrariwise, conversely, otherwise і whereas, тільки у фінальній – anyhow і anyway, а meanwhile зустрічається і в тій, і в іншій. Решта може займати будь-яку з трьох можливих позицій.

На відміну від протиставного whereas, який корелює зі структурно-семантичною симетрією між частинами ССР, концесивний сполучник whereas маркує асиметричні відношення. Пор. : *Whereas* (протиставний) *John seems rather stupid, his brother is clever*; *Whereas* (допустовий) *the old system had its flaws, nevertheless it seemed fairer than the poll tax* [21, с. 126]. У допустовому значенні цей сполучник використовується вкрай рідко.

Композитні релятиви – зв'язкові засоби, які за функцією є релятивами, а за формою – словосполученнями. Сурядні композити виявляють певного роду вибірковість стосовно позиції в реченні: on the other hand (ініціальність, медіальність), at any rate (ініціальність, фінальність). Один-єдиний сполучник at the same time є винятком із цієї системи, оскільки він може бути як ініціальним, так і медіальним, фінальним. Підрядні релятиви, яким характерна ініціальна позиція, можуть займати відносно головної частини пре-, і постпозицію. До них належать СПР з even if, even though, in spite of (the fact that), irrespective of the fact that, notwithstanding (the fact) that та in. У постпозиції преферентно використовуються at any rate та in any case, а початкове положення закріплено за композитами for all that та it doesn't matter wh-.

Іншою структурною особливістю сурядних релятивів загалом є той факт, що and і but доволі продуктивно вживаються в парі з actually, again, anyhow, anyway, at the same time, in / by contrast, instead, nevertheless, nonetheless, on the contrary, on the other hand, otherwise, still, yet. У такий спосіб досягається ефект підсилення протиставного смислу (ефект несподіваності, трагічності чи, навпаки, комічності). Сполучники and і but роблять свій внесок у загальний смисл протиставного речення. Так, and привносить значення додатковості інформації, but підсилює значення протиріччя, підкреслює непередбачуваність ситуації, що ним вводиться (*Faith had been in the supermarket for fifteen minutes and still hadn't selected a single item* /A. Starling/; *They were all quite drunk, but still another round of drinks was ordered* /B. Emerson/). Сурядний yet кваліфікують як сполучниковий прислівник, здатний використовуватися як автономно, так і в парі з and і but [4, с. 16; 6, с. 19]. Однак більшістю граматистів він вважається сурядним релятивом, якщо його використано без інших зв'язкових засобів, і прислівником тільки у сполученні з and чи but, пор. : *The path was dark, yet I slowly found my way* (сполучник), *Every week she gets worse, and yet it could go on for years* (прислівник) [25, с. 2043].

Підрядні релятиви можуть корелювати з протиставними в головній частині, підкреслюючи логічну невідповідність між суб'єктами СПР [15, с. 216; 21, с. 126]. Такими підсилювальними модифікаторами є сполучникові прислівники however, nevertheless, nonetheless, stil і yet: *He'd become seeped in ill-will and deceit, and though he hid this from the other members of his family, it affected them nonetheless* /R. Borovsky/.

Лексико-семантичні групи контрадикторних релятивів виокремлюються на підставі того факту, що вони становлять собою гомогенний корпус службових слів, поєднаних певною значеннєвою спільністю, у межах якого існують гетерогенні групи і підгрупи. Зокрема, можна говорити про групу протиставних і групу допустових релятивів. До першої належать такі підгрупи, як власне-протиставна, компенсаційна, лімітативна, зіставна і корективна, а до другої – власне-, умовно- і узагальнено-допустова.

Власне-протиставні релятиви (адв) науковці кваліфікують як такі, що відбивають відношення "логічної невідповідності" [1, с. 62; 7, с. 52], "протиставної допустовості" [6, с. 9; 8, с. 170; 13, с. 20-21; 24, с. 652], "ошуканого очікування" або "ненормального наслідку" [17, с. 23]. Ці відношення конституюються диференційними nevertheless, nonetheless і аморфними¹ but₁, actually, again, anyhow, anyway, at the same time, however, instead, still, yet (*I was there, but I don't have any memory of it* /Ch. Eagle/). Найбільш продуктивним є стилістично нейтральний сполучник but у своєму першому лексикографічно зафіксованому значенні (but₁: 'всупереч очікуванню' [22, с. 231]). За ним у плані частотності слідують still, yet, however та instead.

Компенсаційно-протиставні релятиви (комп) відбивають "протиставлення з додатковим відтінком відшкодування" [12, с. 12], "відшкодувальне протиставлення" [8, с. 124] або "протилежну оцінку двох наслідків" [17, с. 34]. Ці відношення конституюються аморфними релятивами but₂, atthesametime, however, on the other hand, still, yet (*Masey was much shorter and rounder, yet far more erect and purposeful* /A. Starling/). Серед них найбільш частотним є but у другій лексико-семантичній іпостасі (but₂: 'вводить додаткову інформацію до попередньої, причому обидва твердження є правдивими' [25, с. 173]). Попри те, що спеціалізованим релятивом у цьому значенні є диференційний but then, для вираження компенсаторики він використовується рідко [13, с. 21].

Лімітативно-протиставні релятиви (ліміт) визначають як "протиставно-обмежувальні", "протиставно-виключні" [6, с. 13; 8, с. 216]. Їхній корпус утворюється диференційними only і except, а також аморфними however, still, yet і but₃ (but у третьому лексикографічно фіксованому значенні: 'пояснює, чому не сталося попереднє твердження' [25, с. 173]). Аморфні релятиви only і except є взаємозамінюваними (пор. : *I would have gone, only / except I was too busy* [23, с. 1321]).

Зіставно-протиставні релятиви (контр) маркують відношення "породжуваного контрасту" [18, с. 168]. До них належать диференційні by / in contrast, whereas і аморфні and, again, at the same time, by / in comparison, contrariwise, conversely, meanwhile, on the other hand, or else, otherwise, while, whilst, but₄ (but у значенні: 'навпаки' [22, с. 231]). Сполучники but₄ і andможуть взаємно замінювати один одного, хоча й не завжди (*He looked uncomfortable in his jeans, but/and his companion looked at home in his* /J. Konrath/). Зокрема, на відміну від but₄, and не є продуктивним у царині зіставності. О.А. Горбачева пише, що контраст у значеннєвій палітрі and посідає лише четверте місце після копулятивності, каузальності, темпоральності [6, с. 20].

Корективно-протиставні релятиви (корект) визнаються лише окремими фахівцями [8, 380], тоді як більшість вважає їх різновидом зіставних (напр., [13, с. 22]). Однак зіставними вони не є, бо маркують не контраст, а корекцію, тобто ті мікроситуації, де має місце хибність однієї (заперечення) і протиставлення їй істинності іншої (ствердження): *John didn't buy the bike, but he borrowed it* [24, с. 655]. До таких релятивів належать диференційний on the contrary і аморфні actually, instead (of), rather (than), but₅ (у значенні 'істинність другого та хибність першого твердження' [25, с. 173]). І хоча в цій групі наявна найменша кількість конекторів, всі вони вирізняються високою продуктивністю свого використання.

¹ Під *недиференційністю* (аморфністю) розуміється високий ступінь узагальнення лексичної семантики релятива, під *диференційністю* – його вузька лексико-граматична спеціалізація, однозначна кваліфікація ним того чи іншого синтаксичного відношення [3, с. 301; 5, с. 25].

Власне-допустові релятиви (конц) виражаються диференційним *despite (the fact that), in spite of (the fact that)* і аморфними *though, albeit, although, as, even though, for all that, notwithstanding (the fact) that, when, whereas, while*. Найуживанішими серед них є стилістично нейтральний *though*, радше офіційно-діловий, ніж нейтральний *although* і емпатичний *even though* [22; 25]. *Though*, на відміну від *albeit* і *although*, може виступати і у функції сполучника, і у функції сполучникового прислівника (медіальна або фінальна позиції в реченні). (*Bald mountain, though the bush is beginning to creep up on it /Ch. Eagle/; Carter was excited after that visit. He wouldn't tell me why, though /P. Walker/*). СПР цієї групи допускають трансформацію у ССР власне-протиставного типу.

Умовно-допустові релятиви (конд) маніфестуються одним-єдиним релятивом – диференційним композитним *even if*, що, на думку Р. Хадлстон, маркує в підрядній частині реальну ситуацію, всупереч якій має місце якась інша ситуація (*I'm going out, even if it rains* [23, с. 737]). Цей релятив може вводити й ірреальну ситуацію (*Even if Brian had been prepped for this moment, I do not think his reaction would have varied much /D. Sant/*). Попри те, що в підрядній частині виражається умова, в СПР у цілому “фіксується закономірне порушення існуючих норм”, що дозволяє віднести їх до умовно-допустових конструкцій [19, с. 61].

Узагальнено-допустові релятиви (генер) відбивають факт узагальненості певної множини стереотипних ситуацій, які не можуть перешкоджати реалізації іншої (вираженої в головному реченні) [11, с. 181]. Вони відтворюються диференційним *regardless of (the fact that)* і аморфними релятивами *irrespective of the fact that, it doesn't matter wh-, no matter wh-* (*We seek a peaceful resolution regardless of what you decide / T. Ruggiero/*). Іншою групою релятивів, здатних відтворювати узагальнено-допустові відношення, є конективи *whoever, whatever, whenever, wherever, whichever, however*, що їх кваліфікують як “підрядні сполучникові слова” або “посднувальні займенники” [21, с. 115].

Опис когнітивно-семантичних типів контрадикторних релятивів спирається на розуміння того факту, що в синтаксичних студіях вони все частіше розглядаються як складні “міжпропозиційні” предикати, призначені для поєднання простих висловлень у складні [14, с. 40].

Оскільки контрадикторні релятиви відбивають типізовані реляції позамовного світу і водночас маркують певний вид зв'язку між ситуаціями, їх можна вважати особливим типом складних предикатів – “предикатами предикатів” [3, с. 73], а точніше – предикатами-конекторами (ПК). Лексичний корпус цих релятивів, відбиваючи різні типи і класи контрадикторних відношень, дає підстави для виокремлення декількох видів ПК, що їх слід розглядати як складні предикати вищого рівня абстракції.

Узагальнений смисл складного речення конституюється насамперед феноменом “відношення” – характером зв'язку між його структурно-семантичними частинами. За своєю значущістю маркер зв'язку можна порівнювати з присудком і розглядати як значеннєву *вершину* складного речення. Більшість англійських складних речень можна представити моделями, смисловою вершиною яких є той чи інший ПК, а конструктивними компонентами – ситуації (СИТ).

Враховуючи дві зазначені величини – ПК і СИТ, у царині контрадикторності можна говорити щонайменше про вісім типів бінарно організованих макроситуацій:

1.	СИТА _s	(<i>but1</i>);
2.	СИТА _s	(<i>but2</i>);
3.	СИТА _s	(<i>but3</i>);
4.	СИТА _s	(<i>but4</i>);
5.	СИТА _s	(<i>but5</i>);
6.	СИТА _s	(<i>though</i>);
7.	СИТА _s	(<i>even if</i>);
8.	СИТА _s	(<i>regardless of</i>).

Наприклад, контрадикторне речення *The rainspeckledhisg lasses, but he didn't clean the moff /J. Konrath/* може бути представлене у вигляді власне-протиставної моделі СИТ_A – ПК_{адв} – СИТ_B, де лівий кон'юнкт *The rainspeckledhisglasses* відповідає СИТА, правий *he didn't clean th emoff* – СИТ_B, а предикат – міжпропозиційному ПК_{адв}. На відміну від ПК, пропозиціональні конститuentи *tospeckle* і *toclean* відповідають предикатам першого рівня абстракції, іменованих **пропозиційними предикатами**.

Насамкінець зазначимо, що все розмаїття протиставних значень може бути зведено до сурядного сполучника *but*, здатного маркувати п'ять із восьми макроситуацій. Ця здатність зумовлена логічною основою сполучника. Формальна логіка позиціонує *but* у сфері кон'юнкції, головним маркером якої є *and*. Тож не дивно, що окремі лінгвісти тлумачать *but* у вигляді схеми “*and + щось іще*” [23, с. 1310] або “*and + додаткове протиставне значення*” [26, с. 414].

Окрім *but*, у сфері протиставності використовуються іще 28 релятивів: вісім із них характеризуються як диференційні, десять можуть виражати по 2-3 відтінку протиставності, а решта десять – маніфестувати лише якусь одну із п'яти наявних ЛСГ.

Корпус concessивних релятивів вирізняється дещо меншим набором одиниць (17, а з урахуванням *wh*-слів – до 23). Дистинктивною ознакою concessивних релятивів є моносемічність – здатність маркувати одне із виокремлених допустових відношень.

У цьому зв'язку виникає проблема співвідношення релятивів сурядності та підрядності, оскільки сфера “компетенції” кожного з них не завжди чітко окреслена, в результаті чого між ними може виникати семантико-граматична конкуренція, а в деяких випадках і взаємозамінюваність, яка проходить майже зі сталою регулярністю (як, наприклад, між *but* і *though*).

Таким чином, протиставність і допустовість втілюються у складне речення-біном, що утворюється двома елементарними клаузами, сполученими між собою релятивами. Сукупність останніх являє собою лексико-граматичний корпус службових слів, спеціалізованих на маркуванні контрадикторних відношень. Попри закритість списку цих релятивів, їхній корпус не є гомогенним, бо в ньому наявні одиниці, призначені для координативної та субординативної упаковки інформації, у межах яких здійснюється її диференційне чи аморфне кодування.

На рівні глибинної структури речення контрадикторні релятиви побутують як предикати-конектори, призначені для логіко-сислового поєднання двох мікроситуацій в макроситуацію за алгоритмом адверсативності, компенсаційності, лімітативності, зіставності, корективності, концесивності, кондиційності та узагальненості.

Перспективним для подальших наукових досліджень виявляються типологічні властивості контрадикторних релятивів у надфразових одиницях в сучасній англійській мові.

Література:

1. Бакалова З. Н. Соотносительность сложносочиненных и сложноподчиненных предложений несоответствия и уступки // Семантика языковых единиц. – М. : Спорт Академ Пресс, 1998. – Т. II. – С. 62-65.
2. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIIIст.). – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
4. Гайломазова Е. С. Союзные конкретизаторы и их текстообразующая функция (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – 17 с.
5. Гетманская М. Ю. Синтаксический статус союзных слов в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук. – Ставрополь, 2004. – 257 с.
6. Горбачева О. А. Дифференциация значений полисемантического союза and: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2005. – 25 с.
7. Здорикова Ю. Н. Сложносочиненные предложения с союзом но и соотносительные с ними текстовые построения : дисс ... канд. филол. наук. – Иваново : ИвГУ, 1999. – 168 с.
8. Инькова-Манзотти О. Ю. Коннекторы противопоставления во французском и русском языках (сопоставительное исследование). – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 2001. – 435 с.
9. Корбозерова Н. Н. Грамматика и семантика сложного предложения. Вопросы становления синтаксиса испанского языка. – К. : Вища школа, 1989. – 112 с.
10. Кострова О. А. Коннекторы как средство квантования и сочленения информации (на материале немецкого политического дискурса) / О. А. Кострова. – 2006. – Режим доступа : <http://olgakostrova.narod.ru/articles/2006/connectors.pdf>.
11. Кузнецова М. С. О возможных критериях дифференциации уступительных высказываний (на материале английского и русского языков) // Некоторые проблемы германской филологии. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2000. – С. 180-185.
12. Лобанова Н. В. Адверсативные отношения на уровне сложного предложения и сверхфразового единства. Эксплицитные и имплицитные средства их дифференциации : автореф. ... канд. филол. наук. – М., 2005. – 20 с.
13. Панкратова Т. В. Сочинительные союзы "А", "НО" ("AND", "BUT") в русских и английских синонимичных и изоморфных синтаксических конструкциях : автореф. ... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2007. – 23 с.
14. Приходько А. М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 292 с.
15. Стегний В. А. Уступительные конструкции в английском языке (некоторые проблемы описания) // Типология уступительных конструкций. – СПб : Наука, 2004. – С. 209-222.
16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
17. Урысон Е. В. Семантика союза НО: данные языка о деятельности сознания // Вопр. языкознания. – 2006. – № 5. – С. 22-42.
18. Филатова Е. А. Семантические и конструктивные возможности лексемы а то // Традиционное и новое в русской грамматике. – М. : Индрик, 2001. – С. 167-175.
19. Храковский В. С. Уступительные конструкции: семантика, синтаксис, типология // Типология уступительных конструкций. – СПб : Наука, 2004. – С. 9-91.
20. Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск : Наука, 1987. – 198 с.
21. Черникова Н. С. Сложноподчиненные предложения, выражающие уступительные отношения (на материале русского и английского языков) : дис ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2007. – 168 с.
22. Collins English Dictionary / [ed. S. Anderson et al.]. – Glasgow: Collins, 2006. – 1872 p.
23. Huddleston R. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 1842 p.
24. Izutsu M.N. Contrast, concessive, and corrective : Toward a comprehensive study of opposition relations // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam : Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 4. – P. 646-675.
25. Oxford Dictionary of English / [ed. by C. Soanes, A. Stevenson]. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 2088 p.
26. Valée R. Conventional implicature revisited // Journal of Pragmatics : An Interdisciplinary Journal of Language Studies. – Amsterdam : Elsevier, 2008. – Vol. 40. – Is. 3. – P. 407-430.